

Elitszociológia és neveléstörténet-írás

Nagy Péter Tibor*

A szociológia és a neveléstudomány hazai viszonya több évtizedes múltra tekint vissza, de az elitszociológia és neveléstörténet-írás csak a legutóbbi időkben lépett egymással kapcsolatba. Az oktatástörténet számára fontos elittörténeti munkák köre attól függ, hogyan definiáljuk az elitet. A népszámlálások, statisztikai adatfelvételek a széles értelemben vett iskolázott elitéről – a diplomásokról – már másfél évszázada általánosságban beszámolnak. Személysoros, modern történetiszociológiai adatbázisokat az egyetemre járókról, illetve a diplomásokról két kutatássorozatból nyerhetünk: a Szögi László vezette 1790–1918-as peregrinuskutatásokról és a Karády Viktor és Nagy Péter Tibor vezette 1850–1950 diplomáskutatásból. E kutatások révén – néhány elpusztult anyakönyvet, diplomakönyvet nem számítva – teljes képet nyerhetünk a hazai és külföldi egyetemre járókról, több százezer személyről. Az iskolázottsági csúcselit (egy sokkal szűkebb elitcsoport) eredményeit a mintavétel alapvetően meghatározza. Az egyik módszer Huszár Tibor és Kovács I. Gábor koordinálta kutatáshoz kötődik: szféránként meghatározott számú szereplőre terjed ki a kutatás. A másik módszer a Karády-Nagy-féle reputációs elit kutatás: ez esetben azok tartoztak az elitbe, akik az egyes korokban ismert és ismerendő személyek voltak – akik önálló szócikket kaptak a legfontosabb nemzeti lexikonokban.

Kulcsszavak: elitszociológia, neveléstörténet, reputáció, szelekció, Magyarország, társadalomtudomány-történet, 19. század, 20. század

Előzetes megjegyzések

(1) A² szociológia és a bölcsészettudományok egymásra hatásának – legalábbis az elmúlt évtizedekben és Magyarországon – úgy tűnik, hogy három fázisa van.

Az első fázisban a szociológiai mezőben (vagy annak környékén, annak társtudományaiából) fokozatot és tekintélyt szerzett szerzők „benyomultak” abba a kutatási térbe, elmélyedtek abban a témavilágban, amelyet az egyes bölcsészettudományok maguknak már kijelöltek, azaz a neveléstudomány és a szociológia kapcsolata esetében egyes szociológusok (gyakran nem is bölcsész, hanem közgazdász vagy statisztikus végzettséggel és referenciacsoporttal) az oktatásra, nevelésre, családi és iskolai szocializációra vonatkozó kutatásokat folytattak, illetve mások kutatásainak bázisán más módon fogalmazták újra az eredményeket. A neveléstudomány (mint bölcsészettudomány) képviselői ezt némi aggodalommal szemlélték,³ idegenkedtek a más nyelven, „kívülről” megfogalmazott eredményektől, szakmai konkurenciát, esetenként kompetenciájuk kétségbevonását vélték felfedezni benne. Az idevágó könyvek és tanulmányok születési helye – a hatvanas évektől – nem is valamely pedagógiai intézmény, hanem a Központi Statisztikai Hivatal, a Társadalomtudományi Intézet,⁴ az MTA Szocio-

* Wesley János Lelkészképző Főiskola, egyetemi tanár, nagypetertibor2011@gmail.com

2. A szerző köszönetet kíván mondani Biró Zsuzsanna Hanna, Csáky Mihály és Karády Viktor segítő megjegyzéseiért. A tanulmány mögött álló kutatásokat az ERC Elites08, illetve Interco-SSH európai kutatások támogatták.

3. Ez a nyilván kevésbé objektíválható tétel az 1920-as, '30-as években született neveléstudósokkal a '80-as évektől napjainkig folytatott nagyszámú beszélgetésből szűrődött le a szerző számára. Lásd még a Gázsó-interjút az Educatio 2001. 1. számában, a Kozma- és Ferge-interjút az Educatio 2001. 4. számában.

4. Az MSZMP KB saját szervezeti egységeként működő, de a kortársak által teljes mértékben akadémiai jellegűnek tekintett kutatóhely. Lásd Társadalomtudományi közlemények bibliográfiáját <http://database.fszek.hu:2009/szocopt/szoc0402.htm?v=szoc&a=start&a1=> Utolsó letöltés: 2013. 09. 30.

lógiai Intézet stb. (Jelen tanulmányban, minthogy nem a szociológia és neveléstudomány kapcsolatáról szól, nincs értelme bővebben adatolni sem ezt az állítást, sem a következő két korszakról szóló megállapítást: ha az olvasó nem fogadná el őket, az nem veszélyeztetné a tanulmány további részének befogadását...Objektívációként általánosságban talán elég arra utalni, hogy a pedagógiai folyóiratokban az 1960-as '70-es években rendkívül alacsony a nevezett társadalomtudományi intézményekben született iskolázottság, ill. oktatászociológiai, ifjúságszociológiai művek idézettsége.

A második fázisban az adott bölcsészettudomány egyes *saját* képviselői elkezdtek *szociológus módra* beszélni. A szociológiai beszédmód, a szociológiai módszerek (mind a rétegződészociológiaiak, mind a szervezetszociológiaiak, településszociológiaiak) megbecsültsége fokozatosan növekedett az adott bölcsészettudományon belül. A hetvenes évektől napjainkig tartó folyamat kezdeti pontján a szociológiai beszédmód és módszertan még csak egy, az egész neveléstudomány szempontjából periférikus intézményben (az 1981 után Oktatáskutató Intézet⁵ néven ismert kutatóhely elődintézményének egyik csoportjában) vált meghatározóvá, majd – 30 év alatt – a szemléletmód képviselői több kutatóintézet, több neveléstudományi doktori iskola, több neveléstudományi egyetemi tanszék vezető pozícióiban tűntek fel, neveléstudományi kandidátusi és MTA doktori fokozatokat szereztek, fontos választott pozíciókat foglaltak el az MTA Pedagógiai Bizottságában stb.⁶ Elismert részévé lettek tehát a neveléstudomány szakmai életének.

A harmadik fázisban – mely a legtöbb bölcsészettudományban, így a neveléstudományban is a 2000-s években kezdődött – a tudomány önreflexiójának fontos eszközévé válik a szociológiai kutatás az adott tudományágból (ez esetben neveléstudományból) tudományos fokozatot szerettek csoportjának szociológiai leírása, ill. a szaktudományos publikációs médiumok, elsősorban folyóiratok szerzői körének, témaválasztásának empirikus – eredeti értelmezésben tehát: szociológiai – elemzése.⁷ A szaktudomány történetét feltáró kutatások egyik ága – így az utóbbi években elsősorban *Németh András* könyvei – a neveléstudomány elitjének szisztematikus számbavételét választják módszerül.⁸

(2) Az egyes szakszociológiák (így az elitszociológia) és a neveléstudomány szakterületei (így a neveléstörténet) témavilágának kapcsolata már közel sem ennyire modellálható. Kis országról, kis akadémiai közösségről van szó, tehát egy-egy résztudomány sorsában meghatározó egy-egy tudós személy pályája, szorgalma, habitusa, az egyes vezető tudósok közötti baráti kapcsolatok stb. Noha a tudásszociológia (*Mannheim* óta) erős összefüggést lát a gondolkodók egyéni habituális jegyei, szaktudományos vitakérdésekben elfoglalt álláspontjaik, paradigmatiszta döntéseik, ill. társadalmi beágyazottságuk és életútjuk társadalmi és intézményi környezet által determinált alakulása között, az absztrahálásban messze nem tartunk ott, hogy egy-egy konkrét kutató szakmai produktumainak alakulását a fenti modellbe könnyedén beilleszthessük. Nem beszélve arról, hogy a történeti hitelesség és elfogulatlanság minimális igényével ezt csak egy következő nemzedékhez tartozó szerző teheti meg. (Jelen sorok szerzője ugyanis – a nyolcvanas évek közepe óta – résztvevő megfigyelője, sőt talán egyik aktora e folyamatnak.)

(3) Ráadásul, a neveléstudomány szakterületei közül épp a neveléstörténet az, ami nemcsak eszmetörténetileg tekinthető interdiszciplinárisnak, hanem ez az interdiszciplinaritás a tényleges aktorok vizsgálatával is ob-

5. Az ezredforduló után ez alakult Felsőoktatáskutató Intézetté, melynek munkatársai a megszüntetés után részben a felsőoktatásban folytatták munkájukat, részben az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet egyik kutatócsoportjában.

6. Példának okáért az említett 80-as évek eleji kutatócsoport tagjainak 90%-a (!) neveléstudományi egyetemi tanár lett 2013-ra.

7. A bölcsészettudományok közül tudomásom szerint egyedül a neveléstudományban történt meg, hogy a KSH minősítettekről szóló kutatásának mintájára a szaktudomány minősítetteiről is kutatás készült (*Hrubos*, 2002), illetve, hogy a folyóirattemés jó részéről – egy francia–német tudománysszociológiai kutatás módszereihez is igazodó – empirikus objektíváció van (*Biró*, 2009).

8. *Németh*, 2002; *Németh*, 2005; *Németh és Biró* 2009.

jektíválható: a neveléstörténet vezető elitjének (például a MAB és MTA nyilvántartásokban idesorolt egyetemi tanároknak, MTA doktoroknak) mintegy fele a történettudomány oldaláról is elismertséget nyert (tudományos fokozattal rendelkezik, publikál történettudományi szakfolyóiratban, vezetőségi tagja a történettudomány szakmai testületének stb.). A neveléstörténet több kiemelt témája – így például az egyes korszakok kultúrpolitikája vagy a modernitást megelőző korok művelődéstörténete – pedig akár fő témájává is válhatott olyan nagytekintélyű történészeknek, akadémikusoknak is, akik a neveléstörténet – kétségtelenül szerényebb tudományos presztízzsel rendelkező – mezőjében nem kívánták ugyan pozícionálni magukat, de a neveléstörténet akadémiai kézikönyvében,⁹ ill. a kötelező irodalomjegyzékekben természetesen kiemelt helyet kaptak. A neveléstörténet társadalomtörténeti irányú interdiszciplinárizálása is – e természetes kapcsolat révén – a történettudomány társadalomtörténeti vonulata irányában történt elsőként. A gyermekkortörténet-írás¹⁰ például mély természetes kapcsolatban van a társadalomtörténeti szemlélettel, s a gyermekkortörténet-írás klasszikusai kedves olvasmányai¹¹ a szociológusoknak is – de ezek nem kvantitatív módszereket használó szociológiai művek.

(4) A neveléstörténet – tekintettel arra, hogy személyi bázisát, működési feltételrendszerét elsősorban a felsőoktatás (mégpedig nemcsak a pedagógia szakok, hanem a pedagógusképzés munkatársai) jelenti – olyan sajátos rész-tudományág, melynek művelői – szakmai meggyőződésből, vagy tantervi kényszerből – egy az ókortól napjainkig tartó folyamatról kell, hogy beszéljenek, a neveléstörténet művelői számára tehát az ókor-középkor és újkor kutatásban jelentkező eredmények és módszerek követése egyaránt „feladatként jelentkezik”. Ez a rendkívüli témagazdagság a többi interdiszciplinárisra „ítélt” tudományágakat azért nem jellemzi: a pedagógia tanszékeken dolgozó nevelépszociológusoknak nem kell követniük, mondjuk, a reklám-pszichológia roppant szakirodalmát, a matematikusmérnökök nem merülnek el az irracionális számok birodalmában stb. Mármost a jelen cikk tárgyát jelentő empirikus szociológia (akár az elitszociológia, akár az iskola és iskolázottság szociológia a tárgya) azért leginkább az 1870 utáni évszázad oktatástörténetének értelmezéséhez nyújt segítséget, a korábbi időszakok vonatkozásában általánosítható adatok alig-alig vannak. Azaz: míg a szintén interdiszciplináris szemléletű, de nem *kvantitatív* adatokra építő gyermekkortörténeti, műveltségtörténeti, ikonográfiai megközelítés bátran behatolhat a kora újkor évszázadaiba is, a kvantitatív empirikus szociológia keze erősen meg van kötve.

(5) A neveléstörténet korszerűsödésének fontos fejleménye az iskolán kívüli nevelésre, a tanuláskutatásra, a szocializációra fordított mind nagyobb figyelem. Az empirikus szociológia lehetőségei azonban éppen e vonatkozásban rendkívül gyengék: a statisztikailag releváns adatok elsöprő többsége az iskolarendszer adminisztrációjában keletkezik, illetve „iskolás” tudást (bizonyítványt) mér (iskolai végzettséget, szakképzettséget stb.). Az iskolán kívüli nevelés történetének kvantitatív megragadásához szinte csak a személyek megkérdezése révén – magyarán kortárs közvélemény kutatások során – keletkezett adatbázisok tűnnek alkalmasnak. Azaz az empirikus szociológia ilyen irányú használhatósága még az amerikai neveléstörténet-írás számára is csak a harmincas évekig megy vissza, Magyarországon pedig csak a hatvanas évekig – mármint az adatfelvétel időpontját tekint-

9. Az ugyanezekben az években készülő sokkötetes „Magyarország története” illetve „Magyarország művészettörténete” mintájára megindultak a „Magyar neveléstörténet” munkálatai is. Más kérdés, hogy az 1849-ig tartó első kötet még az eredeti tervek szerint jelent meg, a második 1918-ig tartó kötet már nem került könyvesbolti forgalomba (Horváth Márton (1988, szerk.): A magyar nevelés története, I. Tankönyvkiadó, II. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1993); a harmadik (1918–1945-ös) kötet a rendszerváltásból következő megváltozó szellemi horizontra tekintettel a fejezetszerzők (Simon Gyula és Szabolcs Ottó) kifejezett kívánságára kéziratban maradt (a szerző birtokában); a negyedik kötet pedig (hasonlóan a Magyarország története 9. kötetéhez, ami szintén az 1945 utáni évtizedekre koncentrált volna) tudomásom szerint nem készült el.

10. Pukánszky Béla: http://www.staff.u-szeged.hu/~comenius/eloadasok/JGYPK_Gyermekekortortenet/Tank%F6nyv/1_A%20gyermekekort%F6rt%E9net%20tudom%E1nyt%F6rt%E9nete.pdf, Utolsó letöltés: 2013. 09. 30. és (Golnhofer és Szabolcs, 1999).

11. Lásd ELTE Társadalomtudományi Kar egykori oktatásszociológiai szakirány irodalomjegyzékeit.

ve. Minthogy azonban a megkérdezett személyek gyermekkori neveltetéséről is kérnek a közvéleménykutatók adatokat, konkrét kérdések vonatkozásában akár a Horthy-korszak gyerekneveléséről is kaphatunk adatokat.¹²

(6) Az „elit” szó társadalomtudományi használata meglehetősen sokrétű.¹³ Jelenti egyrészt azt a kifejezetten szűk – pár száz fős – csoportot, mely a politikai hatalmat gyakorolja (vagy szféraelitek esetében a szférát konkrétan irányítja, dominálja); jelenthet egy ennél szélesebb, de név szerint pontosan beazonosítható társaságot – például valamennyi egyetemi tanár, valamennyi önálló címszóval rendelkező lexikonszereplő, valamennyi a nemzeti bibliográfia szerint öt könyvnél többet író tudós stb.; illetve jelenthet személyi összetételét tekintve egész pontosan nem fellistázható, de attribútumaiban mégiscsak konkrét réteget, például diplomások.

(7) Az elitkutatás termékeny kölcsönhatásban van és lehet az értelmiségkutatással,¹⁴ de míg az értelmiségkutatás elsősorban a társadalmi alrendszereket szaktudásuk segítségével működtető csoportokra koncentrál, s történelmileg változónak tekinti, hogy az értelmiség mennyiben döntéshozó, addig az elitkutatás a hatalmon lévők, a döntéshozók körét keresi – és történelmi fejleményként konstatálja, hogy mind nagyobb részük iskolázott is egyben – illetve, hogy a döntéshozók körét egyre tágabbra kell ahhoz vonni, hogy az egyre növekvő számú iskolázott személy maradéktalanul beleférhessen.

(8) Nyilvánvalóan többféle narratívája lehetséges a hazai elitkutatások kialakulásának. Szokták ezt az osztályhatalomra koncentráló marxi osztályelméletek alternatívájaként interpretálni: eszerint az elitszociológia a bármely társadalomban kiválósági – meritokratikus – alapon keletkező vezető réteg leírására való, de az utóbbi évtizedek tudománytörténete mégis az osztályelméletek és elitelméletek összekapcsolásáról szólt.¹⁵ Ugyanakkor kifejezetten funkcionalista leírásokkal is szoktunk találkozni, melyek a „felső” csoportok létszámának meg-növekedéséből vezetik le egy ezen belüli kiválasztódás szükségszerűségét.¹⁶ Meglátásom szerint, az elitkutatás azt konstatálja, hogy egyes csoportok a társadalmi rendszer egészében vagy egy-egy szférájában vezető vagy irányító szerepet töltenek be, de abban igencsak eltér az elitkutatók véleménye, hogy ennek a vezető szerepnek a magyarázata a tradíció, a vagyon, az iskolázottság, a tehetség, a szorgalom, a karizma vagy épp a véletlen.¹⁷ E sorok szerzőjéhez leginkább az az elitelmélet¹⁸ áll közel, mely a bourdieu-i (és az ő nyomán megalkotott) társadalmi tőkefajták (például iskolázottság, vagyon, származás, hírnév, kapcsolati tőke) tudatos egymásba-konvertálásában és alig tudatos konvertálódásában látja az elitkiválasztás mechanizmusának fő rendezőelvét. Minthogy a tőkefajták konverziója nem automatikus, s az „átváltási költség” igen magas lehet – nem minden nagy-birtokosból lesz, mondjuk, parlamenti képviselő, nem minden közgazdász akadémikus lesz gazdaságpolitikát befolyásoló kormánytanácsadó stb. – az értelmezés a lehető legszélesebb teret nyújtja az egyéni investíció különbségéből adódó magyarázatoknak. Azaz: a leginkább összefér az iskolázási eredményekben egyéni okokat kereső pszichológiai és pedagógiai elméletekkel is.

(9) Végezetül egy megjegyzést megér, hogy hogyan viszonyul az elitoktatás és az elitek kutatása az oktatási rendszerrel, ill. a társadalmi mobilitással, társadalmi folytonossággal szemben megfogalmazott – konzervatív,

12. Sajnos csak saját tanulmányomra tudok hivatkozni (Nagy, 1999; Nagy, 2001).

13. Hartmann, 2006.

14. Mazsu, 2013.

15. Kovács I. Gábor, 2010.

16. Hartmann, 2006.

17. A „véletlen” elitkiválasztó funkció akkor érvényesül, amikor a társadalmi munkamegosztás egyik középszintű funkciójába korábban bekerült személy a funkció súlyának – a konkrét személytől független, külső okból bekövetkező – megváltozása révén válik elittaggá.

18. Lásd például Burawoyt. <http://burawoy.berkeley.edu/Bourdieu/8.Mills.pdf> Utolsó letöltés: 2013. 09. 30.

liberális, illetve szocialista világképből következő – elvárásokhoz. Az elitpozíció elérése: individuális erőfeszítés – az elitbe törekvő, alulról érkezők megállítása vagy segítése viszont: társadalmi harc. Az elitiskolázás a teljesítmények összemérésének színhelye – eképpen a polgári egyenlőségelv fontos megtestesítője, a régi és új elitiek szabad versengésének, az oldalirányú és egyes csoportoknál vertikális mobilitásnak színhelye, másfelől tananyag kiválasztásában, életszervezésében, normáiban a vertikális egyenlőtlenségek tömeges újratermelője. A politikai áramlatok harca egyben az elitiek harca is – a hatalomért folyó harc egyben az elitkiválasztás módjáért folyó harc. Az „elit” fogalmának – a látszat ellenére – nincs eleve adott politikai tartalma.

* * *

Ha megpróbáljuk – legalább jelen tanulmány céljaira – összesíteni az elitdefiníciókat, akkor azt mondhatjuk: a „felülvívőkről” van szó, a társadalmi piramis/társadalmi létra csúcsán lévőkről, vagy a közelükben lévőkről. Az oktatástörténet és az elitszociológia kapcsolata alapvetően két tárgyra terjed ki: az iskolarendszer szelekciós mechanizmusai hogyan hoznak létre egy iskolázott elitet (azaz a „felülvívők” azon csoportját, akik a műveltségi piramis csúcsán állnak, éppen az iskolázottsági létrán állnak „felül”) illetve, hogy a „felülvívők” más szegmensei (gazdasági elit, sportelit) milyen iskolai utakat jártak be.

Az iskolázott elitek, mint csoportok

A neveléstörténetet természetesen az elitkiválasztás azon része érdekli, amely valamiféle kapcsolatban van az iskolázottsággal – érdekelheti, hogy az egyes iskolák milyen valószínűséggel repítenek elitpozícióba (bármilyenbe, tehát olyanba is, amihez formálisan nem szükséges iskolai végzettség), illetve érdekelheti, hogy a társadalmi munkamegosztásban nem fizikai erejükkel, nem származásukkal és nem vagyonukkal, hanem valamiféle iskolázási úton szerzett szakértelmükkel résztvevő csoportok milyenek.

Az első kérdésnél az elitkutatás „előzményei” szinte az ókori és középkori életrajzírókig nyúlnak vissza, hiszen az életrajzírók a dinasztikus alapon trónra került uralkodók, vagy történelmi véletlenek miatt mártírrá váló szentek életrajzából sem szokták kihagyni a nevelő személyére vagy az ifjúkori szocializációt végző intézményekre vonatkozó adatokat. Aki tehát – neveléstörténetként – arra kíváncsi, hogy a *nem* iskolázottsági alapon rekrutálódott elitek szocializációs útja, neveltetése milyen volt, hogy vannak-e rejtett összefüggések a nevelők személye és intézményes háttere, illetve a nevelt személy későbbi habitusa s konkrét döntései között, nem nagyon tehet mást, mint az életrajzi forrásokat tanulmányozza, s rendszerezi egészen konkrétan azokra a személyekre nézvést, akiket az általa definiált elit vagy rész-elit tagjának tart.

Az *iskolázott* elitekre vonatkozó kutatások viszont a magyar empirikus értelmiségkutatásokra vezethetőek vissza. Az nyilván nem szorul különösebb indoklásra, hogy az értelmiségiek felül vannak az iskolázottsági piramisban. Kétségbe inkább azt szokták vonni, hogy az értelmiségi mivolt „a mások életére való befolyás, hatalomgyakorlás” kritériumának, mely számos elitdefiníció sajátja, eleget tesz-e? Nos: az értelmiségi foglalkozásokat betöltők szinte minden esetben hatalmat gyakorolnak: a gazdasági alkalmazott értelmiség szinte minden tagjának vannak beosztottjai, a közigazgatási értelmiség szinte minden tagja diszponál a területi-szakterületi illetékességébe tartozó emberek élete és sorsa felett, a tanárok gyermekeik karrierje felett gyakorolnak szelekciós döntést. Az értelmiségiek hatalomgyakorlása valamiképpen mindig összefügg valamiféle iskolában szerzett tudással, vagy legalábbis bizonyítvánnyal. Az értelmiségiek hatalmi döntései számtalan esetben olyan embe-

rekkel szemben születnek meg, akik más lehetséges hierarchiákban felettük állnak: gazdagabbak náluk, nagyobb jövedelemmel rendelkeznek, előkelőbbek az őseik, fizikailag erősebbek, a helyi társadalomban tekintélyesebbek stb. stb. Az értelmiségieket tehát végsős soron az iskolázottság emeli hatalomgyakorlási, azaz elitpozícióba.

Az empirikus értelmiségkutatások legfontosabb előzményeit részben az Országos Statisztikai Hivatal, részben a Fővárosi Statisztikai Hivatal munkásságában találhatjuk meg. Az Országos Statisztikai Hivatal ugyanis az értelmiségiek, mint foglalkozási csoport leírásával már az előtt elkezdett foglalkozni, hogy (a neveléstörténet másik alapvető forrása) az iskolázottság-statisztika kiépült volna. Már az 1869-es népszámlálás¹⁹ elkülönítette a legfontosabb értelmiségi csoportokat, azokat az állásokat, melyek betöltéséhez iskolázottság volt szükséges: az értelmiségi kereset keretében elkülönítve a papokat, tanítókat, írókat, művészeket, ügyvédeket. A közhivatalnokokat és az egészségügyi személyzetet pedig részletezte is. Minden gazdasági ágazatnál elkülönítette a hivatalnokokat. Külön kategóriát szentelt a tudósoknak.²⁰ A további 19. századi népszámlálásokban az iskolázott elit bemutatása kicsit kevésbé tagolt, de óriási nyereség, hogy 1890-től már teljesen önálló kategóriát alkotnak a mérnökök.

A foglalkozások differenciáltsága teljes pompájában az 1900-as népszámlálásra áll elő: a közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások értelmiségi csoportjait az 1900-as népszámlálás 41 táblában írja le. A kategóriák rendkívül tagoltak.²¹ A tanítókat és tanítónőket pedig még az iskola jellege szerint is részletezi a népszámlálás.²²

Az oktatástörténésznek ezek az információk kétféle értelemben fontosak és hasznosak: egyrészt megmutatják, hogy a kisdedóvóktól az elemi iskolai tanítókon és a polgári iskolák személyzetén át a középiskolai tanárokig kik működtetik a magyar iskolarendszert. Másrészt pedig – lévén tudása arról, hogy az ügyvédi, orvosi, mérnöki állások betöltéséhez egyetemi diploma szükséges, mintegy meg tudja állapítani, hogy egyes felsőoktatási intézmények – például az orvosi karok – végzettjei milyen felekezeti, anyanyelvi összetételű emberek voltak. Van azonban egy alapvető hiányosság: 1900-ig a népszámlálások nem kérdeztek rá az iskolai végzettségre, így az oktatástörténész nem állapíthatja meg, hogy jól ismert iskolatípusainak végzettjei milyen elitpozíciókat töltenek be a társadalomban.

Az 1910-es népszámlálás korrigálja ezt a hibát: minden egyes értelmiségi foglalkozási csoportra nézve leközi annak iskolázottsági összetételét: ez természetesen nem a mérnökök vagy orvosok szempontjából jelent lényegi adalékot, de a legszélesebb iskolázott réteg a tisztviselőké differenciálódik négy, hat és nyolc²³ osztályos középiskolai végzettségűekre – sőt, 1920-ban, már felsőfokú végzettségűekre.²⁴ A minden oktatástörténészt izgató kérdésre, hogy hogyan helyezkednek el az egyes iskolafokokozatok végzettjei, 1910 után már differenciált választ

19. A tíz évenként tartott magyar népszámlálások a következő évtizedben külön kötetekben jelentek meg, 1900 után a Magyar Statisztikai Közlemények könyvsorozatba integrálva. Kivétel az 1941-es népszámlálás melynek a tényleges anyaga sosem jelent meg, viszont az 1970-es években megjelent a jelenlegi – és 1930-as – országterületre redukált, átszámított anyaga.

20. Igaz, egy csoportban kezelve őket a prostituáltakkal, de minthogy sem nő-tudósok sem – legalábbis nyilvántartott – fér fi-prostituáltak nem voltak, a nemi bontás segítségével megfelelő adatokat nyerhettek.

21. Csík vármegye egyetlen főállású kisdedóvónőjéről például megtudjuk, hogy 20 és 29 év közötti, hajadon, házbirtok nélküli, földbirtok nélküli, római katolikus és magyar anyanyelvű.

22. Pancsova város 21 állami elemi iskolai tanítójából 9 szerb, 8 magyar, 4 pedig német anyanyelvű volt, míg ugyanez az arány más fenntartású elemi iskoláknál már másképpen alakult.

23. Sajnos a népszámlálások 8 osztályos középiskolai végzettség címen összevonják a tanítóképzőt és a felsőkereskedelmi iskolát végzeteket, a gimnáziumot és reáliskolát végzeteket. Ez alól kiemelkedően fontos kivétel az 1935-ös – csak Budapestre kiterjedő – felmérés, melynek rétegeadatai a Budapesti Statisztikai Évkönyvben láttak napvilágot.

24. Megtudhatjuk például, hogy Sopron megye állami tisztviselőinek 1920-ban csak 7%-a felsőfokú végzettségű, s 57%-a középfokú végzettségű – az állami tisztviselők között viszont nincs felsőfokú végzettségű, s csak 25% érettségizett. A megyei tisztviselőknek viszont 43%-a felsőfokú végzettségű és további 28%-a érettségizett. A községi jegyzők között viszont nincs felsőfokú végzettségű, s 81%-a végzett középiskolát stb.

kaphatunk, mint ahogyan arra is, hogy a helyi diplomás népesség vagy helyi érettségizett népesség hogyan oszlik meg az egyes foglalkozási csoportok között.

Az országos statisztikai szolgálat néhány rétegfelvételt is végzett: az egyik 1928-ban a szellemi munkások összeírása, mely a diplomák irányáról is tájékoztat, a másik 1934-ben a pedagógusokra vonatkozó hihetetlenül részletes felvétel, mely olyan kérdésekre is választ ad, mint a pedagógusok szolgálati ideje vagy a pedagógusházastársak száma. A hivatal külön kötetekben számolt be a középiskolákban, illetve az egyetemeken végzett intézményi vagy rétegfelvételekről. A két háború közötti népszámlálások a diplomák irányát is számba vették. Az 1930-as népszámlálás – ha kezdetleges formában is – a legfontosabb elitcsoportok származását is feltérképezte.²⁵

Az Országos Statisztikai Hivatal a tíz évenként végzett népszámlálások mellett folyamatos adatgyűjtést végzett. Így a statisztikai évkönyvekből számos – tanult foglalkozása körében működő – elitcsoportról (ha nem is demográfiai adataik szerint) tájékozódhatunk, az iskolatípusok pedig összevethetőek aszerint, hogy az elitcsoportok mikor melyikbe és milyen mértékben járatták gyerekeiket.

A népszámlálások és a statisztikai évkönyvek adatait a kortárs elemzők csak töredékében használták fel, bár az 1923-ban beinduló Statisztikai Szemle²⁶ – tanulmányait érdemes áttekinteni, mielőtt a tényleges összefüggéseket mai igényeink szerint megmutató adattáblákba merülnénk.

Önálló tudományos központként működik a Fővárosi Statisztikai Hivatal. Rendkívül részletes rétegfelvételeikből²⁷ nemcsak az egyes rétegek, köztük az iskolázott elitcsoportok viszonyairól tájékozódhatunk a modern szociológiai adatfelvételekhez fogható részletezettséggel, hanem az egyes iskolákat végzett elitcsoportok különböző sorsa iránt érdeklődők is a mai alumni felvételeket meghaladó részletezettségű adatokat nyerhetnek.²⁸

Az adattáblákon kívül itt már rétegmonográfiák is szolgálják a nyers táblázatokhoz kevésbé vonzókat.

Mindezek az adatfelvételek az értelmiségi elit állapotának részletes leírására alkalmasak – alapvető hiányosságuk azonban, hogy az állapotot magyarázó összefüggések bemutatása csak igen korlátozottan várható tőlük: a keresztátlák ugyanis általában csak kétdimenziósak, s az adatok nem manipulálhatóak szabadon, csak olyan összefüggések láthatóak, amelyeket a táblázatok elkészítő kortársak fontosnak tartottak. (Szerencsésebb országokban – az USA-ban vagy Angliában, ahol nem pusztultak el a népszámlálási számlálólapok – épp ezért megkezdtek a népszámlálási anyagok személysoros rögzítését. Magyarországon arra van mód, hogy az iskolázott elitről (például a minimum nyolc középiskolai osztályt végzettekről) már a korabeli népszámlálási kiadványokban is megjelent felekezet-, nem- és korcsoport-specifikus országos adatot megyei bontásban is megvizsgáljuk.²⁹ Ez a megoldás nem egyszerűen a leíró dimenziók számának növelését jelenti, hanem magyarázati lehetőséget kínál: egy száz esetből álló³⁰ adatbázison nézhető meg, hogyan függ össze a felekezet az életkorral és a nemmel a legiskolázottabbak körében.)

Az elitcsoportokra vonatkozó kutatások 1945 után közel két évtizedre megtorpantak. A tudományos újrakezdést egy hatvanas évek elején megjelent kandidátusi disszertáció jelentette: A köztisztviselők az ellenforradalmi

25. Magyar Statisztikai Közlemények kötetei.

26. Ma már teljes egészében elektronikusan is olvasható. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/ Utolsó letöltés: 2013. 09. 30.

27. Statisztikai Közlemények c. sorozat.

28. Megtudván például, hogy az Iparművészeti Iskola és a Nemzeti Zenede elvégzése egymáshoz képest hogyan érinti a magántisztviselőként elhelyezkedettek házassági esélyeit.

29. Például egy hatkötetesre tervezett kiadványsorozatban: *Karady és Nagy*: Educational Inequalities and Denominations, 1910., melynek Dunántúltra és Budapestre, Nyugat-Felvidékre, Kelet- Felvidékre és Erdélyre vonatkozó kötetei jelentek meg.

30. A megyék és a törvényhatósági jogú városok összes száma 1910-ben, ez tehát egy területsoros adatbázis.

rendszer társadalmi bázisában³¹ címmel kandidál *Szabolcs Ottó* nemcsak az említett statisztikai kiadványokat használta, hanem más korabeli felvételeket, hivatali dokumentumokat is. Hanák Péter az értelmiség szociológiai összetételét leíró tanulmányaihoz – melyek végső formája a magyar történettudomány reprezentatív szintézisének³² is meghatározó fejezete lett – már ügyvédi, orvosi és építész névsorokat használt.

A diplomás elit kutatásának első lépéseit tehát a történettudomány tette meg, de közvetlenül e kezdeményezések után az értelmiség-szociológia is letette a maga hozzájárulását az értelmiségi elit történetéhez.

Az oktatástörténet számára alapvető értékkel bírnak a *Huszár Tibor* kezdeményezte kutatások. Gyakorlatilag valamennyi nagyobb diplomás rétegről készült ekkoriban felvétel – orvosokról, mérnökökről, pedagógusokról, közgazdászokról, jogászokról. Noha a vizsgálatok – időpontjukra nézvést – a Kádár-rendszer második felének diplomás csoportjait érték el, de valamennyi vizsgálat³³ korcsoportos bontású adatokat közöl, így a Horthy-korszak végén diplomát szerzett elitcsoportról is informál.

Az iskolázott elitek tagjai

A diplomáskutatások a neveléstörténetet a legszorosabban érdekelhetik, hiszen ha egy meghatározott csoport, például az orvosok adatai rendelkezésre állnak generációs bontásban, akkor a 30, 40, 50, 60 év körüli orvosok származási adataiból, egyetem előtti és egyetemi éveire vonatkozó adataiból a felsőoktatás-történész képet nyerhet a megfigyelési időpontot megelőző 10. 20. 30. 40. évet jellemző orvosi egyetemi népesség viszonyairól. Ilyen értelemben akár egy 1990-es felvétel is – ha a legidősebbekre is kiterjeszkedik – szolgálhat adalékkul a Horthy-korszak végének felsőoktatás-történetéhez. Az eredmények mégis csak fenntartással használhatók.

Egyrészt szisztematikusan hiányoznak belőle azok a személyek, akik elvégezték ugyan a jogász vagy tanárképző felsőoktatási intézményt, de később nem jogászként vagy tanárként élték életüket. Ugyanakkor, az értelmiségkutatások természetesen tartalmazzák azokat a csoportokat, melyek sosem jártak a magyar felsőoktatásban, hanem külföldi diplomájuk bázisán helyezkedtek el valamilyen hazai értelmiségi pályán.

Másrészt az értelmiségkutatások – természetes módon – az értelmiségi pálya egészére koncentrálnak, ezért a kérdőívekben nem feltétlenül jut hely olyan adatoknak, melyek egy felsőoktatási intézményt éppen elvégző vagy oda belépő személy leírásához nélkülözhetetlenek, így az egyetemet megelőző iskolázási életút, a tanulmányi eredményesség, a szülők lakóhelye az egyetemvégzés idején stb.

Harmadrészt az értelmiségkutatások mint minden rétegkutatás arra törekedtek, hogy mintanagyságuk ahhoz legyen elégséges, hogy le lehessen velük írni például a „fiatal” vagy „középkorú” mérnököket – ahhoz nem voltak elég nagyok, hogy az adott kohorszion belüli erővonalakat pontosan leírassuk, vagy hogy a felsőoktatástörténetet érdeklő rövidebb periódusokra finom adatokat nyerjünk.

Negyedrész az értelmiségkutatások – noha a legidősebb nemzedéktől is kértek adatokat, mely nemzedék számára az egyetemre kerülési esélyek felekezetspecifikussága a maga korában természetes volt – a hetvenes és nyolcvanas években nem kértek felekezeti adatokat.

Ezért nagy jelentőségűek azok a kutatások, melyeket kifejezetten az *éppen egyetemre járó* népesség kapcsán folytattak le. A kutatásokból néhány kortárs adatfelvétel – ezeknek ma már csak keresztátlái, eredmény-

31. Könyvként is megjelent.

32. Magyarország: 7/2: 1314., (Hanák, 1971) 1.

33. *Bánlaky, Kérész* és *Solymosi* orvosvizsgálata 1973, *Vegyézmérnöki vizsgálat* 1978, *Solymosi* és *Székelyi* mérnökvizsgálata, *Hrubos* közgazdászvizsgálata és *Ferge* pedagógusvizsgálata.

mutatói ismeretesek – mint például a budapesti egyetemistákra vonatkozó 1924/25-ös és 1929/30-as felvételle.³⁴

A konkrét felsőoktatási kutatásokra azok az adatbankok alkalmasabbak, melyek széles körben szabadon kombinálható adattömeget tartalmaznak a különböző időszakok egyetemistáiról és diplomásairól. E vonatkozásban két nagy kutatási folyamat adatai érdemelnek figyelmet.

Egyrészt az 1790 és 1918 közötti időszakban külföldi egyetemen beiratkozott személyek adatbankjai, melyeket *Szögi László* és munkatársai készítettek el az elmúlt 15 évben. A legnagyobb peregrinációs célpontokat lefedő kötetek az osztrák–cseh, német, svájci és holland, lengyel és baltikumi, valamint angol és skót, olasz egyetemekre és főiskolákra³⁵ látogató magyarok adatait közlik, abban a részletezettségben, ahogyan az eredeti egyetemi forrás, a beiratkozási anyakönyv ezt tartalmazta. *Szögi* és munkatársai a születési helyre vonatkozó adatokat megyére specifikálták, ami – tekintettel arra, hogy a közel 14000 magyarországi³⁶ településnek legalább kétszer annyi megnevezése, írásmódja lehetséges – rendkívüli teljesítmény. Az adatbankok elsődleges elemzését – tulajdonképpen az alapvető változók megoszlása szerinti leírását – *Szögi* és munkatársai a kötetek előszavában elvégezték. *Szögi* néhány egyéb áttekintő elemzést is publikált,³⁷ de az anyag – épp mivel teljes egészében közöltetett³⁸ – adatbázisszerűen használható, s szinte korlátlan továbbelemzési lehetőséget biztosít.

A másik nagyobb – tudásunk szerint az európai értelmiségszociológiában egyedülálló nagyságrendű – kutatást Karády Viktor és munkatársai végezték. E csoport tagja jelen sorok szerzője is, aki egy OTKA kutatással is továbbfejlesztette ezt a kezdeményezést. A felépített adatbázisok mintegy 117 ezer joghallgatóra és jogi diplomásra, 102 ezer orvostanhallgatóra és orvosi diplomásra, mintegy 33 ezer bölcsészre és természettudósra, illetve tanárra, 12 ezer agrárszakemberre, 13 ezer katonatisztre, 18 ezer művészeti felsőoktatásban tanulóra és diplomázóra, 27 ezer kereskedelmi és közgazdasági hallgatóra, 35 ezer műszakira és 12 ezer teológusra terjedtek ki.³⁹ Az adatbankok – a katonatisztek és teológusok kivételével, ahol minták állnak rendelkezésre – teljes körűen feldolgozták a megmaradt egyetemi beiratkozási anyakönyveket és a diplomáslistákat, valamint az adatbázisba integrálták a külföldi beiratkozókról szóló feljebb említett listákat is.

Ezáltal máris demonstrálódik a névvel felvett prozopográfiai kutatások előnye a név nélkül rögzített, mégoly részletes szociológiai adatbázishoz képest: az egyetemi életút három legfontosabb mozzanatáról szóló – bármely felmérésben, statisztikában szükségképpen elváló – adatbázis összekapcsolható, életút rekonstrukció végezhető, illetve az egyes adatbázistípusokban egyenetlenül fellelhető demográfiai alapadatok egymásból pótolhatók. A kutatócsoport terveiben a részben anyakönyvi, részben értesítő alapú több százezres elemszámú nyolcadikos középiskolás adatbankkal, illetve a felnőtt értelmiségi csoportok listáival való összekapcsolás is szerepel.

E többszázados adatbank elemzése több csoportra nézve kezdődött meg – úgy, hogy a beiratkozási anyakönyvek és a diplomakönyvek összekapcsolt állapotban kerültek elemzésre. A tanulmányok egyetemi hallgatóság/diplomátság társadalmi összetételét több fontos változó alapján írják le.

34. Illyefalvi, 1935. 1057–1092.

35. *Szögi László* sorozata: 1. *Szögi*, 1994; 2. , 2000; 3. *Szögi*, 2000; 4. *Mészáros*, 2001; 5. *Szögi*, 2001; 6. , 2003; 7. *Szögi és Kiss*, 2003; 8. *Fazekas*, 2003; 9. *Szögi*, 2003; 10. *Patyi*, 2004; 11. *Tar*, 2004; 12. *Varga*, 2004; 13. *Kissné*, 2004; 14. *Gömöri*, 2005; 15. *Bozzay és Ladányi*, 2007; 16. *Szlavikovszky*, 2007; 17. *Szögi*, 2011; 18. *Offner és Killyen*, 2012.

36. *Szögi* vizsgálata azokra az emberekre terjedt ki, akik az 1918 előtti Magyarországon születtek. A gyűjtőkör tehát – függetlenül Erdély, ill. a határvidékek változó közjogi státuszától állandó: az első világháború előtti teljes országterületre kiterjed. Az e területeken született bármely nemzetiségű, sőt bármely állampolgárságú személyek a gyűjtőkörbe tartoztak.

37. *Szögi László*: A külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig. *Educatio*, 2005. 2. 244–266.

38. Részben még elektronikus is, az Egyetemi Könyvtár honlapján.

39. <http://elites08.uni.hu> Utolsó letöltés: 2013. 09. 30.

Ezek egy része klasszikus szociológiai háttérváltozó.

(1) A hallgató névjellege a vezetéknev alapján, ami – legalábbis a hallgató szülei vagy nagyszülei vonatkozásában – etnikai adatot szolgáltat. (Nagy biztonsággal el lehet különíteni a szláv jellegű, német jellegű és román jellegű neveket egymástól. Ennél lényegesen bizonytalanabb a nemesi és nem nemesi nevek elválasztása.)

(2) A hallgató keresztnevének jellege. (Az utónévadás társadalmi-csoport specifikus, területspecifikus, sőt a szülők habituális jegyeit is tükrözheti – jelzésként szolgálhat például arról, hogy az izraelita felekezetű népességből kik hangsúlyozzák felekezetkötöttségüket hagyományos nevek adásával is, vagy a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyarok közül kik adnak szlovákra, románra, szerbre lefordíthatatlan neveket gyerekeiknek.)

(3) A hallgató névváltoztatása, ami – amennyiben nem magyar névjellegű személyek magyar jellegű névre változtatták nevüket – a magyarosodás fontos jelzése lehet, így alkalmas arra, hogy az etnikai jelleget tovább finomítsa az elemző.

(4) A hallgató bárói, grófi rangjára utaló adat.

(5) A hallgató születési helye, részben a konkrét településhez, részben megyéhez, régióhoz sorolhatósága alapján, s természetesen a település számos egyéb tulajdonságát – méretét, multi-etnikai illetve multi-konfeszionális jellegét, iskolavárosi mivoltát stb. – figyelembe véve.⁴⁰

(6) A hallgató születési éve, amelynek alapján különböző generációk eltérő tulajdonságai vázolhatók fel.

(7) A hallgató születési hónapja és napja, ami a gyakori nevű személyek megkülönböztetését teszi lehetővé.

(8) A hallgató anyanyelve, különösen összevetve az 1., 2. és 3. pontból kikövetkeztethető etnikai jegyekkel. Az anyanyelvi adat az 1872–1918 közötti kolozsvári egyetemi anyakönyvek különös értéke, amire más intézményeknél alig találhatunk példát.

(9) A hallgatók vallása.

(10) A hallgató eltartójának névjellege – különös tekintettel az 1., 2., 3. és 8. pont eredményeire.

(11) A hallgató eltartójának doktori címe, mint általános elitjelzés.

(12) A hallgató eltartójának foglalkozása, mely adat alapján a doktori címmel nem rendelkező, egyetemet zömmében nem végzett csoportok belső rétegződése vizsgálható.

(13) A hallgató eltartójának lakhelye, összevetve természetesen az 5. pont regionális tanulságaival, de mindenképpen megkülönböztethetővé téve a területileg mobil és nem mobil családokat.

(14) A hallgató eltartója és apja közötti különbözőség, a néhai apa társadalmi státusza.

A változók másik része az egyetem előtti iskolai pályára vonatkozik.

(15) A középiskola-végzés helye, összevetve az 5. és 13. pont regionális összefüggéseivel.

(16) A középiskola fenntartója, összevetve a 9. ponttal – azaz azzal, hogy felekezetének megfelelő iskolát választottak-e a tanuló szülei vagy gyámja. Ez a változó a család szekularizációjának elég jó fokmérője lehet, főleg persze ha – mint a budapestiekénél – saját felekezetű és állami iskola között egyéb – például közlekedési – szempontoktól független választás történhetett.

(17) A középiskolai érettségi időpontja, amely a 6. ponttal összevetve az évvésztes társadalmi összefüggésrendszeréről informál.

(18) A középiskola típusa, ami a klasszikus vagy reálműveltség iránti elkötelezettség jelzése – s természetesen maga a konkrét iskola, melynek alapján az elitiskolákból jöttek csoportja különböztető meg.

Nem a társadalmi háttérről informál, de az egyetemi karrierpályára ad fontos jelzéseket a változók utolsó csoportja.

40. Egy korábbi OTKA kutatásom melléktermékeként elkészült az a több mint 13 000 soros adatbázis, amely a történelmi Magyarország településeit ilyen szempontból jellemzi.

(19) Az első egyetem kiválasztása, összevetve az 5., 13. és 15. pont regionális összefüggéseivel.

(20) Az első egyetemi beiratkozás éve, mely a 17. ponttal összevetve az évkihagyás összefüggéseiről informál.

(21) A konkrét eltöltött félévek száma, félévkihagyások stb.

(22) A megszerzett jegyek, szigorlati eredményesség, akár tantárgyspecifikusan.

(23) Az ösztöndíjak, melyek nemcsak a tanulmányi kiválóság, hanem – ha felekezeti, nemzetiségi kötődésű ösztöndíjról van szó – konfesszionális-etnikai saját-csoport körében tanúsított megfelelő viselkedés jelzései.

(24) A diplomázás időpontja, vagy időpontjai.

(25) A diplomázással kapcsolatos döntések (például bölcsészeknél: doktori, tanári, vagy mindkét oklevél megszerzése).

(26) A diplomázás kiválósága.

A fenti változókra vagy egy részükre nézvést *Karády* számos átfogó tanulmányt jelentetett meg az egyes elit-csoportok összehasonlításaképpen. *Karády* feldolgozta az orvostanhallgatók, orvosi diplomáselitek prozopográfiáját, elsősorban a kolozsvári tudományegyetem népességére tekintettel.⁴¹ *Forrai Judit* adatbankot jelentetett meg az orvosok alapvető adatairól.⁴²

Karády nagyobb, *Fekete Szabolcs* kisebb tanulmányt szentelt a jogász-felsőoktatásnak.⁴³

Karády – társszerzővel – külön kismonográfiát szentelt a polgári iskolai tanárképzősöknek.⁴⁴

A bölcsészdiplomások elemzésével *Biró Zsuzsanna Hanna* és *Nagy Péter Tibor* több tanulmányban, majd egy tanulmánykötetben⁴⁵ is foglalkoztak, a kutatás központjában a bölcsészelit két specifikumával, a gender aspektussal és a „szakos” elemezhetőséggel. *Fekete Szabolcs* szinte valamennyi dimenzió elemzésével írt könyvet a pécsi bölcsészkar diplomásairól⁴⁶, *Biró Zsuzsanna Hanna* a teljes bölcsésznépességet a német szakosokkal hasonlította össze disszertációjában.⁴⁷ Az említett összekapcsolásra is megtörténtek az első kísérletek: *Biró Zsuzsanna Hanna* már publikált elemzéseket a bölcsészek középiskolai tanári elhelyezkedésének adatairól, *Nagy Péter Tibor* pedig a történész-bölcsészek történész csúcselitbe kerüléséről.⁴⁸

A csúcselit iskolázott része

A történeti elitkutatások szűkebb értelemben mindig egy, a diplomás népességnél sokkal kisebb csoportra koncentráltak, mintegy az elit elitjét képezve. (Nem szólva most azokról az elitkutatásokról, melyek nem az iskolázottsági, hanem tulajdoni, vagy sportelitire vonatkoznak) *A Huszár Tibor* és *Tóth Pál Péter*, illetve *Kovács I. Gábor* kezdeményezésével zajló történeti elitkutatások több igazi csúcselit csoportot tettek leírhatóvá. Ezek közül az MTA tagok, az egyetemi magántanárok, illetve az egyetemi tanárok klasszikus iskolázottsági elit – indokolt az a hipotézis, hogy kiemelkedésük a hasonlóképpen iskolázottak, diplomázottak köréből valamiféle „isko-

41. *Karády*, 2000; *Karády*, 2002; *Karády és Nastase*, 2004; *Karády*, 2008.

42. *Forrai*, 2007.

43. *Karády*, 2007, *Fekete*, 2005.

44. *Karády és Valter*, 1990.

45. *Biró és Nagy*, 2012.

46. *Fekete*, 2012.

47. *Biró Zsuzsanna Hanna*: Német szakos bölcsészek és középiskolai némettanárok Magyarországon (1895–1945) – kollektív élet-útelemzés. Doktori disszertáció, Budapest 2012, ELTE PPK, kézirat.

48. Lásd még: *Nagy*, 2006; *Biró és Nagy* 2007; *Nagy*, 2008; *Nagy*, 2009; *Nagy*, 2011; *Biró és Nagy*: *Educatio* 2012.

lás” teljesítménnyel, például a normál tudomány keretébe sorolható publikációk tömegével, habilitációs előadással, a felsőoktatási mezőn belüli normák teljesítésével mindenképpen összekötődik.⁴⁹

Ráadásul az egyetemi oktatók rétege nemcsak mint az iskolázottság hordozója, hanem, mint az iskolarendszer felső szeletének működtetője is a neveléstörténész érdeklődésének tárgya.

Az értelmiségi csúcseleit kutató csoportjai közül a katolikus egyházi eliteket és a felső katonai elitét⁵⁰ egyaránt az jellemzi, hogy, noha teljes körben felsőfokú végzettségűek, kiválasztódásuk módja már nem „iskolás”. Azaz, nem az egyetemi és posztgraduális intellektuális aktivitás, hanem egyéb – foglalkozás-specifikus – életút-elemek döntötték el, ki emelkedik a csúcseleitbe. Mi több: magának a katonai, illetve egyházi mezőnek a *sajátosságai* nyilvánulnak meg abban, hogy kiket repít a „csúcsra”. Természetesen ezek a mechanizmusok még inkább tanulmányozhatóak lennének, ha az adott mező szélesebb csoportjának tipikus – a csúcseleitbe nem vezető – karriermintáival is összevethetnénk e csoportokat. Ez ügyben biztató, hogy az eredeti katonai csúcseleitet feltérképező *Szakály* – valamint az általános értelmiségtörténet felől érkező *Hajdu Tibor* – kutatásai a többféle katonai elitcsoport megvizsgálását is lehetővé teszik.⁵¹

Az elitkutatás sajátos kakukktója a gazdasági elit⁵²: a csúcseleit ugyanis ebben az esetben oly mértékben elszakad az iskolai végzettségtől, hogy nagyszámban találunk – megbízható definíció szerint a gazdasági elit csúcán lévő – diploma nélkülieket s (velük egy nemzedékhez tartozó) olyan gazdasági vezetőket, akik a magas képzettségük ellenére náluk jelentéktelenebbnek bizonyultak. (Sietek megjegyezni, mielőtt valaki az ellentmondás egyszerű megoldását vetné fel: a gazdasági elit nem a legnagyobb (esetleg tehát öröklött) vagyonok urait jelenti, hanem a legnagyobb értékű vállalatbirodalmak nyilvánvalóan nagy szakértelmet igénylő működtetőit.)

Világosan jelzi ez, hogy az oktatási rendszerben mutatott kiválóság prediktív validitása – azaz a későbbi pályát előrejelző ereje – igencsak szférafüggő. Másfelől pedig ezeknek a csoportoknak az iskolai úttjáról megtudottak visszamenőleg minősítik az oktatástörténész számára hagyományosan ismeretlenebb kereskedelmi iskolai intézményeket. Azt mutatják, hogy a hagyományos eszközökkel (például publikáló tanárokkal, doktori címmel rendelkező tanárok arányával) minősíthető klasszikus gimnáziumi út mellett, a kereskedelmi iskolák is jelentheték az elitbe vezető utat.

Minthogy a történetírás eredetileg leginkább politikatörténet-írás, a legkézenfekvőbb kutatási terület a politikai elitek története volt – ennek első kísérlete 1967-ig megy vissza, amikor *Sipos Péter*, *Vida István* és *Stier Miklós* az 1931-es kormánypárti parlamenti frakció elemzésével kezdtek, ez folytatódott – jóval később – más pártok elemzésével, s végül a 2000-es években a teljes politikai eliteire vonatkozó kutatásokkal.⁵³

E szféraelit-kutatásban – mely már eddig is igen fontos eredményeket hozott – még további tartalékok rejlenek.⁵⁴

Hasonlóképpen szféralogikán alapulnak a kortárs elitekre vonatkozó – *Kovách Imre* vezetésével zajló⁵⁵ – elitkutatások, melyeket azonban – a megfigyelt népesség generációs hovatarozása miatt – inkább csak a jövő neveléstörténészeinek figyelmébe lehet ajánlani, azokéba, akiknek a rendszerváltás kora és a rendszerváltás

49. *Huszár*, 1993; *Kovács*, 2012; *Biró*, 1990.

50. *Gergely*, 1992; *Szakály*, 1998; *Gergely*, 2007; *Szakály*, 2009.

51. *Hajdu*, 1996; *Hajdu*, 1997; *Szakály*, 2000; *Szabó*, 2002; *Stark*, 2008.

52. *Lengyel*, 1989; *Lengyel*, 1995.

53. *Sipos*, *Stier* és *Vida*, 1967; *Ilonszki*, 2005, 2009, 2011.

54. Az adatfelvétel ugyanis számos itt fel nem sorolt alcsoportra nézve is előrehaladt, személyes tudomásom van róla, hogy az 1980-as években a végül feldolgozott elitrészelek adatlapjaihoz hasonló adatlapok kitöltése kezdődött a protestáns egyházi elitekkel, illetve a tanár- és tanítóegyesületi vezetőkkel kapcsolatosan.

55. *Kristóf*, 2011; *Kovách*, 2012.

utáni évtizedek egyértelműen a történeti kutatás tárgyát jelentik. (Az ő dolgukat viszont megkönnyíti, hogy az oktatás releváns kortárs elitkutatásokból *Csákó Mihály* *Educatio* tematikus számot is szerkesztett.⁵⁶

A csúcselit-kutatás második hulláma a reputációs elitkutatás. A reputációs elitkutatás – melyet *Karády Viktor* és *Nagy Péter Tibor* kezdeményeztek – konstatálván, hogy a különféle szférák bonyolult összefonódása, valamint az a tény, hogy a szféralogikák alapján kiválasztott elitek egymással való összehasonlítása problematikus⁵⁷ – szükségesnek látta, hogy a szféralogikától független elitcsoportot konstruáljon. Elittagnak tekintve azt, akit a különféle szférák kiválóságait egyesítő általános lexikonszerkesztőségek önálló címszóra érdemesnek ítélték. Ezt a szféralogikájú elitkiválasztáshoz hasonlóképpen szubjektív döntést a kutatás azzal igyekszik ellensúlyozni, hogy több lexikonszerkesztőség kollektív bölcsességére támaszkodik – s önálló változóként kezeli azt a körülményt, hogy csak a kortársak vagy az utókor is fontosnak ítélte-e egy-egy személyt.⁵⁸

A reputációs elitkutatás filozófiája szerint, az is szisztematikus, hogy a lexikon-szócikkekbe milyen adatok kerülnek be egy-egy személyről, így az egyes személyekkel kapcsolatban a kutatás nem folytat személyre szóló életútkutatásokat, viszont tömeges szisztematikus forrásokat szisztematikusán hozzákapcsol az elitekhez. Ilyen forrás a zsidók és kikeresztelkedett zsidók körét szociológiai értelemben nagy biztonsággal kijelölő 1929-es Zsidó Lexikon, az 1940-es kortárs lexikonként szolgáló Keresztény Magyar Közéleti Almanach, a különféle időpontokban kiadott who is who-k, különféle elitlisták, mint például a szabadkőműves páholyok tagsága, az 1943-as telefon-előfizetők, a legnagyobb adófizetők jegyzéke, a névváltoztatók jegyzéke vagy a nagyobb lapokban nekrológot kapottak jegyzéke.

A reputációs elitkutatás zömében még a tömeges adatfeldolgozás fázisában van, némely eredmények viszont már látszanak. Ide tartozik *Karády Viktor* áttekintése az egyetemi oktatói elitcsoportokról. *Nagy Péter Tibor* beszámolója a különféle reputációs elitcsoportok – politikusok, írók, egyetemi tanárok etnikai beágyazottságáról, az elit külföldi tanulmányainak – generációspecifikus – gyakoriságáról, a zsidó elit összetételének alakulásáról, illetve a történészek elitbekerüléséről⁵⁹. A korábban említett kutatások közül egyébként *Lengyel György* is reputációs alapnak tekintette a Magyar Életrajzi Lexikont – mintegy példát szolgáltatva arra, hogy a két logika nem zárja ki egymást.

Országos és helyi elitek

A történeti elitkutatások önálló vonala a helyi elitek kutatása. Ez a tevékenység – a társadalomtörténeti vizsgálódás egyik legrégebbi irányának tekinthető, hiszen az országos kutatásokkal ellentétben egy-egy kisváros elitje garantáltan áttekinthető, a létszám szükségképpen korlátozott, akár külső erőforrások nélkül egy-egy történész néhány éves munkájával megalkotható az adatbázis. Az adathiányok radikálisan mérsékelhetők, hiszen a helyi levéltár, helyi anyakönyv bázisán a legtöbb alapvető adat pótolható. A helyi elit kapcsolatai – házassági kapcsolatok, társasági kapcsolatok – is jól feltárhatók. Jelen írásban mégsem vesszük sorra a nagyszámú tanulmányt, melyek az utóbbi években különösen a Hajnal István kör környékén a Rendi Társadalom – Polgári Társadalom könyvsorozatban jelentek meg. Elsősorban azért nem vesszük sorba, mert a tanulmányok a neveléstörté-

56. *Csákó* (1995, szerk.): *Elit. Educatio* 1995. 4.

57. Nyilvánvalóan más eredményt kapunk, ha a 100 legfontosabb papot a 100 legfontosabb katonával hasonlítjuk össze, mintha a papok felső 1%-át a katonák felső 1%-ával stb. Ráadásul döntésünk, hogy a szféraelitek mekkorák legyenek, szükségképpen szubjektív.

58. A kutatás eredetileg a Pallas Lexikon, a Révai Nagylexikon és a Magyar Életrajzi Lexikon 1750 után született személyeit vette számba. A kutatás később kiegészült a rendszerváltás utáni idők reputációs ítéletét hordozó Magyar Nagylexikon adataival. A húszas-harmincas években megjelent Révai pótkötetek kontrolljaként jelenleg vizsgáljuk az Új Idők Lexikonát. Az ötvenes évek reputációs felfogását az Új Magyar Lexikonnal tükröztetjük.

59. *Karády*, 2007; *Nagy*, 2007; *Nagy*, 2009.

nész számára csak nehezen értelmezhető. A helyi neveléstörténettel, helyi iskolatörténettel foglalkozó kutató számára természetesen adódik, hogy minden más helytörténeti munkához hasonlóan a helyi elittörténeti munkákat is számba vegye és elemezze, de ennek az elemzési lehetőségnek általánosítható módszertani tanulságait nem tudjuk megragadni, hiszen esetleges, hogy a neveléstörténész által kutatott település elittörténetét megírták-e, s esetleges az is, hogy a helyi elit mennyiben származik helyből. Míg az elemi iskolák végzettjeinek sorsa leginkább a helyi társadalom történetén keresztül érthető meg, s a helyi társadalom alakulása segítségével ítélnünk meg a helyi oktatás sikerességét, (bár a területi mobilitást itt is figyelembe kell venni) addig az oktatás magasabb fokozatainak sikeressége, társadalomalakító hatása csak az országos elitkutatások segítségével ítélnünk meg.

Szakirodalom

---

1. Aron, R. (1950): Social Structure and the Ruling Class I–II. *British Journal of Sociology*. 1. 1–6. 126–143.
2. Bánlaky Pál, Kérész Gyuláné és Solymosi Zsuzsa (1981): *Orvosok Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
3. Bíró Judit és Székelyi Mária (1996): A tudomány újjáépítése, 1945–1950. *Szociológiai szemle*. 3-4. 81.
4. Bíró Judit (1990): *Magántanárok a pesti tudományegyetemen, 1848–1952*. ELTE, Budapest.
5. Bíró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor (2012): *Bölcsészek és tanárok a 19–20. Században*. Wesley János Lelkészképző Főiskola Theológus és Lelkész Szak, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont. Szociológiai dolgozatok – A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont sorozata, Budapest. 3. URL: <http://mek.oszk.hu/10900/10993/index.phtml> Utolsó letöltés: 2013. szeptember 4.
6. Bíró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor (2012): Bölcsészek szakkválasztása és tanárrá válása: a vallás és az etnikai hovatartozás szerepe a két világháború közötti Magyarországon. *Educatio*. 21. 2. 190–212.
7. Bíró Zsuzsanna Hanna (2009): A magyar neveléstudományi kommunikáció jellemzői (1997–2006). Összehasonlító tudományszociológiai elemzés, avagy kísérlet egy nemzetközi kutatás adaptációjára. *Magyar pedagógia*. 109. 1. 49–76.
8. Bíró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon. *Educatio*. 16. 4.
9. Bíró Zsuzsanna Hanna (2012): *Német szakos bölcsészek és középiskolai némettanárok Magyarországon (1895–1945) – kollektív életútelemzés*. Kézirat, ELTE-PPK, Budapest.
10. Bódy Zsombor és Ferdinandy Katalin (1995): Az elitről és az elit kutatásának kérdéseiről a magyar társadalomtörténetben: interjú Karády Viktorral. *Sic itur ad astra*. 9. 1–2. 130–143.
11. Bottomore, T. (1993): *Élites and Society*. 2nd. ed. Routledge, London.
12. Bourdieu, P. (2005): *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. A College de France 2000–2001. évi előadás-sorozata. Gondolat, Budapest.
13. Bourdieu, P. (1988): *Homo academicus*. Stanford University Press.
14. Burawoy, M. (1998): The extend case method.
URL: <http://burawoy.berkeley.edu/Methodology/ECM.ST.pdf> Utolsó letöltés: 2013. szeptember 27.
15. Clifford-Vaughan, M. (1980): Democracy, Elitism and Scientific Methods. *Inquiry*. 23. 3–18.
16. Csurgó Bernadett és Kiss László (2003): Egyházi szerepek – politikai pozíciók. A két világháború közötti református elit történet-szociológiai vizsgálata. In: Némedi Dénes és Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jelek 2002*. ELTE TáTK, szociológia doktori Iskola, Budapest. 85–115.
17. Dahl, R. (1961): *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
18. Dornhoff, G. W. and Dye, T. R. (1987): Introduction. In: Dornhoff, G.W. and T.R. Dye, T.R. (eds.): *Power Elites and Organizations*. Sage, Newbury Park.

19. Dronkers, J., Schijf, H., Wolput, B. van and Rupp, J. (1996): A University Degree as Gateway to the Dutch Political and Administrative Elites from 1815 to 1960. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*. 32. 81–9.
20. Fekete Szabolcs (2012): *A pécsi egyetem bölcsészdiplomásainak rekrutációja, 1921–1940*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, Szociológiai dolgozatok, 2. kötet., Budapest.
21. Fekete Szabolcs (2005): Pécsi joghallgatók az 1930-as évek elején. *Educatio*. 14. 2.
22. Field, G. L. and Higley, J. (1980): *Elitism*. Routledge and Kegan Paul, London.
23. Forrai Judit (2007): Central European Medical Doctors at the turn of the Century 1890–1910. In: Database for Hungary. Haifa.
24. Fehérvári Anikó (2001): Interjú Gázsó Ferencsel. *Educatio*. 2001. 1. 125.
25. Gergely Jenő (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon, 1919–1945*. Dabas-Jegyzet Kft., Budapest.
26. Gergely Jenő (2007): Az egyházi elit, 1919–1944. *Rubicon*. 18. 4–5. 32–39.
27. Giddens, A. (1974): Preface. In: *Elites and Power in British Society*. Cambridge University Press, London.
28. Golnohofer Erzsébet és Szabolcs Éva (1999): A gyermekkor kutatása új megközelítésben. *Műhely – kulturális folyóirat*. 22. 5–6. 175–178.
29. Hadas Miklós (2000): Diszpozíciók és társadalmi reprodukció. Adalékok a Ludovika Akadémia történet-szociológiai vizsgálatához. In: Spéder Zolt és Elekes Zsuzsa (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. Századvég Kiadó, Budapest. 349–367.
30. Hajdu Tibor (1996): Nemesi tisztikarból polgári tisztikar. *Történelmi szemle*. 38. 4. 341–368.
31. Hajdu Tibor (1997): A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. *Századok*. 131. 6. 1223–1264.
32. Hanák Péter (1971): *A dualizmus korának történelmi problémái*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
33. Hanák Péter (1978): A tisztviselő és értelmiségi réteg. In: *Magyarország története 1890–1918.*, Budapest. 452–457.
34. Hartmann, M. (2006): *The sociology of elites*. Routledge, New York.
35. Higley, J., Field, G. L. and Graholt, K. (1976): *Elite Structure and Ideology*. Columbia. University Press, New York.
36. Hillerné Farkas Julianna (1999): Az elitképzés Magyarországon a XX. század első felében. Az Eötvös Collegium. 1895-1950. In: *Alma mater* 3. 45-50.
37. Horváth Márton (1993, szerk.): *A magyar Nevelés története*, I. köt. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
38. Hrubos Ildikó (2002): Az oktatást kutató diplomás. *Educatio*. 11. 2. 253–266.
39. Huszár Tibor (1978, szerk.): *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások*. Kossuth Kiadó, Budapest.
40. Huszár Tibor (1993): Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit. 1920–1943. *Valóság* 36. 2. 20–38.

41. Huszár Tibor (1995): *A hatalom rejtett dimenziói Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949*. Akadémia Kiadó, Budapest.
42. Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselők és Képvisélet Magyarországon a 19. és a 20. században*. Akadémia Kiadó, Budapest.
43. Ilonszki Gabriella (2005): *Képviselők Magyarországon I. Új Mandátum Kiadó, Budapest*. 237.
44. Ilonszki Gabriella (2011): *Szakértők és pártemberek: kormányzati elit Magyarországon, 1848–2010*. Akadémia Kiadó, Budapest.
45. Illyefalvi I. Lajos (1935): *A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest. 1057–1092.
46. Karády Viktor and Nagy Péter Tibor (2004): *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.
47. Karády Viktor and Nastase, L. (2004): *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918)*, Cluj, Ethnocultural Diversity Resource Center. Central European University Press, Budapest – New York. 392.
48. Karády Viktor (2008): Multikulturális szakértelmiség a dualista korban? – I. Felekezeti és etnikum a Kolozsvári Egyetem orvosainak rekrutációs jellemzői között (1872–1918). *Új Pedagógiai Szemle*. 4. 72–97.
49. Karády Viktor (2007): Jews in the Hungarian Legal Profession and Among Law Students from the Emancipation till the Shoah. *Iskolakultúra*. 1. 37–47. URL: [http://www.vega2000.eu/iskolakultura/index.php?option=Utolsó letöltés](http://www.vega2000.eu/iskolakultura/index.php?option=Utolsó%20letöltés): 2013. szeptember 10.
50. Karády Viktor (2007): A bölcsészkarok oktatói és az egyetemi piac szerkezete a dualista korban (1867–1918). *Educatio*. 16. 3. 393–417.
51. Karády Viktor (2002): A kolozsvári egyetem orvosai a magyar orvosi piacon (1872–1918). *Educatio*. 2. 237–252.
52. Karády Viktor (2000): Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872–1918). *Múlt és jövő*. 1. 112–121.
53. Karády Viktor és Valter Csilla (1990): *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola, a polgári iskolai tanárképző diplomásai (1928-1950)*. Móra Ferenc Múzeum, Budapest.
54. Kovács Imre (2012, szerk.): *Elitek a válság korában – Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Argumentum Kiadó, Budapest.
55. Kovács I. Gábor: (2010): A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. In: Kiss László (szerk.): *A cselekvő Értelmiségi*. Argumentum Kiadó, Budapest.
56. Kovács I. Gábor és Kende Gábor (2001): A tudás elit középiskolái. A két világháború közötti tudás elit középszintű iskoláztatása. *Korall*. 3–4. 170–187.
57. Kovács I. Gábor és Kende Gábor (2006): Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég Kiadó, Budapest. 417–506.

58. Kovács I. Gábor (1990): *Elit-bibliográfia*. ELTE, Budapest.
59. Kovács I. Gábor (2012): *Diszkrimináció emancipáció – asszimiláció diszkrimináció: zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Eötvös Kiadó, Budapest.
60. Kovács I. Gábor (2011): *Élitek és iskolák, felekezetek és etnikumok: társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
61. Kozma és Ferge interjú *Educatio*, 2001. 4. 697–704.
62. Kozma Tamás (2002): Homo academicus: in memoriam Pierre Bourdieu (1930–2002). *Educatio*. 11. 2. 313–316.
63. Kristóf Luca (2011): A magyar elit iskolázottsága. *Educatio*. 3. 442–446.
64. Lengyel György (1982): *Gazdasági elit*. MTA szociológiai Kutatóintézet, Budapest.
65. Lengyel György (1986): A magyar gazdasági elit rekrutációja és képzettsége a XIX. században és a XX. század első felében. *Medvetánc*. 6. 2–3. 235–257.
66. Lengyel György (1995): A gazdasági elit szegregációja és lakásviszonyai (1920–1940). *Budapesti Negyed*. 8. 127–136.
67. Lengyel György (1989): A két világháború közötti magyar gazdasági elit összetételének egyes kérdéseiről. Társadalomkutatás. *A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának folyóirata*. 7. 1. 97–105.
68. Hanák Péter (1979, szerk.): *Magyarország története. VII. 2 kötet*. Corvina Kiadó, Budapest.
69. Marger, M. N. (1981): *Elites and Masses: An Introduction to Political Sociology*. Van Nostrand, New York.
70. Mazsu János (2013): *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
71. Mills, C. Wright (1963): The American Business Elite: A Collective Portrait. In: C. Wright Mills: *Power, Politics and People*. Oxford University Press, New York. 170–178.
72. Müller Rolf (1996): Konferencia az elitről. *Századok*. 130. 5. 1307–1314.
73. Nagy Péter Tibor (2007-2008): „*Élites canonisées au XIXème et XXème siècles ou comment construire une base de données relative aux élites?*” in *Temps, espaces, langages. La Hongrie à la croisée des disciplines. Cahiers d'études hongroises*. L'Harmattan, Paris. 113–131.
74. Nagy Péter Tibor (2011): A numerus clausus és a bölcsészdiplomások. In: Molnár Judit (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest. 196–214.
75. Nagy Péter Tibor (2007): Ekvivalencia-történeti mozzanatok. *Educatio*. 2007. 16. 2. 243–255.
76. Nagy Péter Tibor (2001): Modern (szekuláris) értékek egy tradicionális társadalomban. *Educatio*. 3. 434–448.
77. Nagy Péter Tibor (2007): Társadalmilag kanonizált élitek a 19-20. században. *Iskolakultúra*. 17. 8–10. 12–22.
78. Nagy Péter Tibor (2008): The Problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. *Historical Social Research*. 33. 2. No. 12.

79. Nagy Péter Tibor (1999): Vallásos nevelés 1949 előtt. *Magyar Pedagógia*. 4. 389–412.
80. Nagy Péter Tibor (2006): A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872–1918). *Magyar pedagógia*. 106. 1. 5–28.
81. Nagy Péter Tibor (2009): Történészdiplomások a két világháború között. *Magyar Tudomány*. 170. 2. 143–152.
82. Németh András (2005): *A magyar neveléstudomány tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
83. Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris, Budapest.
84. Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (2009, szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
85. Pareto, W. (1972): A kormányzó elit. In: Huszár Tibor és Somlai Péter (szerk.): *A polgári szociológia története 1917-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
86. Pukánszky Béla: <http://www.staff.u-szeged.hu/~comenius/eloadasok/> Utolsó letöltés: 2013. szeptember 30.
87. S. Nagy Katalin (2001): *Önarcképek. A művész szerepváltozásai*. Corvina, Budapest.
88. Scott, J. (1990, ed.): *The Sociology of elites*. Aldershot, Hants.
89. Simon, D. R. (2006): *Elite deviance. 8th ed.* Pearson/Allyn and Bacon, Boston.
90. Szabó A. Ferenc (2002): A második világháborús katonai elit adattára (Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.). *Magyar napló*. 14. 5. 56–58.
91. Szakály Sándor (1998): A Magyar Királyi Honvédség főparancsnokai (1921–1945). *Új honvédségi szemle*. 52. 1. 1–22.
92. Szakály Sándor (2009): A katonai elit Magyarországon 1919–1945 között. *Korunk*. 20. 3. 63–70.
93. Szakály Sándor (2000): *A magyar tábori csendőrség története 1938–1945*. Ister Kiadó Kft., Budapest.
94. Szelényi Iván és Szelényi Szonja (1996): *Elitcirkuláció vagy elitreprodukció*. Társadalmi riport. Tárki, Budapest. 475–500.
95. Szögi László: A külföldi magyar egyetemjárás a kezdetektől a kiegyezésig. *Educatio*, 2005. 2. 244–266.
96. Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai szemle*. 1. 139–148.
97. Treiman, D. J. (1977): *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. Academic Press, New York.

Valamint Szögi László sorozata:

1. Szögi László (1994): *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemlein I. 1790–1850*. ELTE Levéltár, Budapest–Szeged.
2. Kiss József Mihály (2000): *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1715–1789*. ELTE Levéltár, Budapest.
3. Szögi László (2000): *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*. ELTE Levéltár, Budapest.

4. Mészáros Andor (2001): *Magyarországi diákok prágai egyetemeken 1850–1918*. ELTE Levéltár, Budapest.
5. Szögi László (2001): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. ELTE Levéltár, Budapest.
6. Hegyi Ádám (2003): *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788. (1798)*. ELTE Levéltár, Budapest.
7. Szögi László és Kiss József Mihály (2003): *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867*. ELTE Levéltár, Budapest.
8. Fazekas István (2003): *A Bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói. 1623–1918 (1951)*. ELTE Levéltár, Budapest.
9. Szögi László (2003): *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumai egyetemeken és akadémiákon 1526–1788*. ELTE Levéltár, Budapest.
10. Patyi Gábor (2004): *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918*. ELTE Levéltár, Budapest.
11. Tar Attila (2004): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*. ELTE Levéltár, Budapest.
12. Varga Júlia (2004): *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*. ELTE Levéltár, Budapest.
13. Kissné Bognár Krisztina (2004): *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. ELTE Levéltár, Budapest.
14. Gömöri György (2005): *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*. ELTE Levéltár, Budapest.
15. Bozzay Réka és Ladányi Sándor (2007): *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. ELTE Levéltár, Budapest.
16. Szlavikovszky Beáta (2007): *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken I. rész 1526–1918*. ELTE Levéltár, Budapest.
17. Szögi László (2011): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*. ELTE Levéltár, Budapest.
18. Robert Offner és Hansgeorg Von Killen (2012): *A bécsi orvos-sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei 1775–1874*. ELTE Levéltár, Budapest.